

35. *Elsholtzia* WILLD. – klasnatka *)

Elsholtzia WILLDENOW in ROEMER et USTERI Mag. Bot. 11:3, 1790.

Lit.: MÁGÓCZY-DIETZ S. (1904): *Elsholtzia Patrini* (Lepech.) Gke (*E. cristata* Willd.) in Ungarn. Magy. Bot. Lap. 3:27–28. – CEJF K. (1948): *Elsholtzie* hřebenitá, *Elsholtzia cristata* Willd. na Táborsku. Čs. Bot. Listy 1:31–32. – CEJF K. (1949): Ještě k výskytu *elsholtzie* hřebenitě v Čechách. Čs. Bot. Listy 1:91–92. – ŠWIEBODA M. (1963): Distribution of *Elsholtzia Patrini* (Lep.) Garcke in Poland. *Fragm. Florist. Geobot.* 9:239–243.

Byliny nebo polokeře. Listy vstřícné, řapíkaté, čepel vejčítá nebo eliptická s klínovitou bází, na vrcholu špičatá, na okraji pilovitá nebo zubatá, se zpeřenou žilnatinou, po rozemnutí silně aromatická. Květenství lichopřesleny nahloučené do koncových válcovitých klasů nebo klasů ± jednostranných, listeny tvarově odlišné od asimilačních listů. Květy oboupohlavné, souměrné, krátce stopkaté; kalich vejcovitý nebo zvonkovitý, nevýrazně souměrný, s 5 kališními cípy; koruna zřetelně souměrná, korunní trubka delší než korunní lem, hor. pysk nečleněný až dvoulaločný, dol. pysk 3laločný; tyčinky 4, vyčnívající z koruny, s lysými nitkami, dolní výrazně delší než horní; podsemeníkový žláznatý val laločnatý, vrcholy delších laloků vylučující nektar, čnělka s krátce dvouramennou bliznou, vyčnívající z květu. Plod 4 tvrdky, některé někdy nedozrávající. – 20–30 druhů rozšířených většinou v Asii. – Entomogam.

1. *Elsholtzia ciliata* (THUNB.) HYL. – klasnatka brvitá Tab. 116/1

Elsholtzia ciliata (THUNBERG) HYLANDER Bot. Not. 1941:129, 1941. – Syn.: *Sideritis ciliata* THUNB. Fl. Jap. 245, 1784. – *Mentha patrini* LEPECHIN Nova Acta Petropol. 1:336, 1787. – *Hyssopus ocyimifolius* LAM. Encycl. 3:187, 1789. – *Elsholtzia cristata* WILLD. in ROEMER et USTERI Mag. Bot. 11:5, 1790. – *Hyssopus bracteatus* C. C. GMELIN ex STEUDEL Nom. Bot. 795, 1841. – *Elsholtzia patrini* (LEPECHIN) GARCKE Fl. N. Mitt.-Deutschland, ed. 4, 257, 1858.

Exsikáty: Extra fines: Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 1166. – Fl. Hung. Exs., no 984. – Fl. Rom. Exs., no 3274. – Gerb. Fl. SSSR, no 3469. – KARO Pl. Dahur. Exs., no 310. – Pl. Polon. Exs., no 468.

Jednoleté, silně aromatické byliny s krátkým větveným kořenem. Lodyha přímá, 30–60 cm vys., téměř lysá, sytě zelená, většinou od báze bohatě větvená. Lodyžní listy s řapíkem (1.0) 1,5(–2,0) cm dl. a vejčité eliptickou, 4–8 cm dl., 2,0–3,5 cm šir. čepelí, na bázi klínovitou, na vrcholu ostře špičatou, na okraji zubatou až pilovitou, na svrchní straně lysou, jen s ojedinělými jemnými chlupy, na spodní straně jen na žilkách řídké chlupatou, s chlupy ± přitisklými, k vrcholu směřujícími, žilnatina zpeřená. Koncové klasy jednostranné, nahloučené, 2–8 cm dl., 1,5 cm šir., z 5–20 těsně nad sebou vyrůstajících 6–14květých lichopřeslenů; listeny dvouřadé, přisedlé, okrouhlé, ca 6 mm dl., 6 mm šir., celokrajné, s výrazně síťnatou žilnatinou, lžícovitě prohnuté, na vrcholu s nasazenou špičkou, na svrchní i spodní straně lysé, na okraji brvitě, zelené nebo nafialovělé; květy velmi krátce stopkaté, 5–7 mm dl. Kalich úzce zvonkovitý až vejcovitý, 2,5–3,0 mm dl., vně s přisedlými drobnými zlatožlutými žlázkami, hustě přitiskle chlupatý, na žilkách chlupy delší,

na okrajích kališních cípů chlupy tuhé, ostře špičaté, dopředu směřující, kališní cípy zakončené protáhlou chrupavčitou špičkou, 3 hor. kališní cípy kratší než 2 dolní, některé často hluboce členěné (zdánlivě kališních cípů 6–8); koruna 2–3× delší než kalich, vně huňatá, do 2/3 srostlá ve světle fialovou až bělavou širokou přímou korunní trubku, hor. pysk krátký, mírně vyklenutý, ± dvoulaločný, na okraji nepravidelně jemně zubatý, dol. pysk s malými postranními laloky a výrazně delším, mírně vykrojeným stř. lalokem; 2 hor. tyčinky směřující dopředu, dol. tyčinky mnohem delší než horní, zakřivené směrem dolů a poněkud se rozestupující. Tvrdky obvejcovité, světle hnědé. VII–IX. Tf.

$2n = 18$ (extra fines)

Variabilita: V původním areálu je rozlišována f. *saxatilis* KOMAROV s výškou jen do 10 cm, kompaktního vzrůstu, s listy tmavě zelenými, tuhými a listeny živě fialovými, rostoucí na skalách a suti, a kulturní a plevelná f. *ruderalis* KOMAROV, vyššího vzrůstu, od báze větvená, s listy světle zelenými, tenkými, s řídkým květenstvím, vyskytující se i u nás.

Ekologie a rozšíření v ČR: Na území ČR hlavně dříve tu a tam pěstovaná jako přísada do aromatických čajů (např. na polích továrny Farmaky na Soběslavsku) nebo jako koření; ojediněle zplaňující podél silnic, na říčních náplavech, v ulicích měst, na rumišťích, v okolí mlýnů a jinde. I dnes pěstována ojediněle v zahrádkách jako okrasná letnička; někdy se rozmnoží ve velkém množství jako přechodný zahradní plevel (max.: Moravskoslezské Beskydy, osada Konečná, ca 720 m). – Mapy: SLAVÍK in Květena ČR 6:61, 2000.

*) Zpracovala Z. Slavíková

Údaje o zplnění jsou známy z těchto fyl. o.: T: 4. Loun-lab. střed. (Nová Ves u Teplíc), 5. Terez. kotl. (Židovice), 6. Džbán (Kladno), 7. Středočes. tab. (Jarpice; Veltrusy), 10. Praž. ploš. (Praha-Staré Město), 11. Stř. Pol. (Mělník; Obříství; Brandýs nad Labem; Sadská), 12. Dol. Pojiz. (Čistá; Debř – Josefův Důl; Mladá Boleslav; Vinec; Dolní Cetno; Strenice), 14. Cidl. pán. (Nový Bydžov; Chomutice), 15. Vých. Pol. (Vinařice; Hradec Králové; Bukovka; Bolehošť; Pardubice; Velkolánské; Dašice; Chvojenc; Holice; Chrudim; Luže), 17. Mikul. pah. (Mikulov), 21. Haná (Olomouc; Kurovice u Holešova; Chropyně). – M: 31. Plz. pah. (Plzeň), 37. Šum.-novohr. podh. (Český Krumlov), 38. Bud. pán. (České Budějovice), 39. Třeboň. pán. (Soběslav), 40. Jihočes. pah. (Nová Ves), 41. Stř. Povlt. (Hradištko; Borek; Červená Řečice; Kamenný Újezdec; Chocerady; Poddubí; Přestavky; Vraník; Ledčko; Chlístov; Všechlapy; Orlík; Topělec), 42. Votic. pah. (Staniměřice; Votice), 49. Frýdl. pah. (Boleslav), 52. Ral.-bez. tab. (Bělá pod Bezdězem; Březinka), 53. Podješ. (Nový Bor –

Arnultovice; Česká Lípa; Zahradky; Zábrdí; Smržov), 55. Čes. ráj (Volavec; Doubravice; Pleskoty), 60. Orl. opuky (Olešnice; Roveň; Kostelec nad Orlicí; Solnice; Vamberk; Potštejn), 61. Dol. Poorl. (Nová Ves; Vojenice), 62. Litomyš. pán. (Litomyšl; Tržek), 63. Českomor. mezih. (Mikuleč; Petrušov u Moravské Třebové; Krasíkov), 64. Řičan. ploš. (Mnichovice; Stribrná Skalice), 65. Kutnoh. pah. (Kutná Hora; Třemošnice u Čáslavi), 66. Hornosáz. pah. (Česká Bělá), 67. Českomor. vrch. (Černovice – Choustník; Kamenice nad Lipou; Bykovec; Pelhřimov; Řečice; Světlice), 69. Želez. hory (Kovářov; Bradlo), 73. Hanuš.-rychleb. vrch. (Raškov), 79. Zlín. vrchy (Horní Ves u Fryštáku), 80. Stř. Pobeč. (Jablunka), 81. Host. vrchy (Rajnochovice), 82. Javorn. (Valašská Senice; Velké Karlovice), 83. Ostr. pán. (Doubrava; Karviná), 84. Podbesk. pah. (Fryčovice; Frýdek-Místek; Dobrá). – O: 99. Mor.-slez. Besk. (Staré Hamry; Konečná).

Celkové rozšíření: Původní ve stř. a v. Asii; v Evropě, jz. Asii a Severní Americe místy zplaňující či zdomácnělá.

36. *Ocimum L.* – bazalka *)

Ocimum LINNAEUS Sp. Pl. 597, 1753.

Lit.: MARZELL H. (1970): Zur Geschichte des Basiliekrautes. Regn. Veg. 71:135–143. – DARRAH H. H. (1974): Investigation of the cultivars of the basil (Ocimum). Econ. Bot. 28:63–67. – BORODKIN A. S. et GIRENKO M. M. (1982): Izmenčivost priznakov i vnutrividovaja tipizacija bazilika *Ocimum basilicum* L. Tr. Prikl. Bot. Genet. Selekc. 72:69–78. – VIJAYAKUMARI C. H. et RADHAKRISHNAIAH M. (1994): Chemosystematics of *Ocimum*. Ann. Bot., Roma, 51:127–130.

Jednoleté, větvené lysé byliny. Listy celistvé, horní v listeny přecházející. Lichopřesleny chudokvěté, 6–10květé, skládající terminální lichoklasy. Kalich dvoupyský s nápadným okrouhlým hor. pyskem; koruna dvoupyská, bílá; tyčinky i čnělka nápadně z koruny vyčnívající. Tvrdky vejcovité. – 50 druhů v tropech a subtropických i temperátních pásech.

1. *Ocimum basilicum* L. – bazalka vonná

Tab. 116/4

Ocimum basilicum LINNAEUS Sp. Pl. 597, 1753. – Syn.: *Ocimum minimum* L. Sp. Pl. 597, 1753.

Lodyha bohatě větvená, 20–40 cm vys., lysá nebo kratičce chlupatá, tupě 4hranná až téměř oblá. Listy dl. řapíkaté, s čepelí eliptickou až vejčitou, ca 3–4 cm dl., 2–3 cm šir., často s protaženou špičkou, celokrajnou až řídce zubatou, k bázi se zužující; řapík 10–12 mm dl. Lichopřesleny chudokvěté; květy krátké stopkaté. Kalich nápadně dvoupyský, za plodu se zvětšující, hor. pysk celistvý, okrouhlý, dolní se 4 trojúhelníkovitými, špičatými cípy; koruna 10–15 mm dl., bílá, hor. pysk mírně vyklenutý, 3–4laločný, dolní téměř plochý, celokrajný nebo nepravidelně mělce zubatý; podsemeníkový žláznatý val 4laločný s předním lalokem nejdelším, zadní

lalok nejkratší, okraje laloků celistvé. Tvrdky 1,5–2,5 mm dl., černohnědé, při navlhčení slizovaví. VI–IX. Tf.

2n = 48 (extra fines)

U nás pěstována v zahrádkách, zřídka zplaňuje (Osík, Olomouc). Nař se používá v čerstvém stavu nebo sušená jako koření k masům, do omáček a salátů. Původní pravděpodobně v Přední Indii; pěstována již od starověku, do stř. Evropy se dostala až v 16. stol. Vyžaduje kypré, živinami bohaté půdy a teplejší polohy. Vysazuje se zpravidla po předpěstování v paňníku; sklízí se nař v plném květu a někdy je možné provést ještě druhé ořezání. K pěstování povoleny kultivary Ohře a Litra. V ČR se pěstují převážně velkolisté světle zelené kultivary; kromě toho existují kultivary nízké, malolisté, světle zelené, jakož i oba typy fialově zbarvené.

149. *Callitrichaceae* LINK – hvězdošovitě **)

Lit.: KÜTZING F. F. (1831): Monographia Callitricharum Germanicarum. In: REICHENBACH H. G. L. [red.], Iconographia botanica seu plantae criticae 9:31–47. – KÜTZING F. F. (1832): Die deutschen Callitrichen. Linnaea 7:174–192. – JÖRGENSEN C. A. (1923): Studies on Callitrichaceae. Bot. Tidsskr. 38:81–126. – BEGER H. (1924): Callitrichaceae. In: HEGI G. [red.], Illustrierte Flora von Mitteleuropa 5/1:190–202. München. – JÖRGENSEN C. A. (1925): Zur Frage der systematischen Stellung der Callitrichaceae. Jb. Wiss. Bot. 64:440–442. – PAX F. et HOFFMAN K. (1931): Callitrichaceae. In: ENGLER A. et PRANTL K. [red.],

*) Zpracoval P. Tomšovic

**) Zpracoval Š. Husák

Tab. 116: 1 *Elsholtzia ciliata*, 1a – květ. – 2 *Mentha* × *gracilis*, list, 2a – kalich. – 3 *M.* × *dalmatica*, 3a – kalich. – 4 *Ocimum basilicum*, 4a – květ.

690 *Mentha*

